

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

بنام خدا

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه تربیت معلم آذربایجان
اداره کل تحصیلات تکمیلی

صور تجلسه نتیجه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

طبق درخواست شماره ۱۵۹۴ مورخ ۸۹/۱۲/۱۴ تحصیلات تکمیلی دانشکده ... و مجوز شماره ... مورخ ۸۹/۱۲/۱۴ تحصیلات تکمیلی دانشگاه جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد آقای احمد ... به شماره دانشجویی ۸۷۱۱۹۵۲۸۲ در رشته ... در وقت ... به ارزش ... واحد در ساعت ... مورخ ۸۹/۱۲/۱۵ در حضور هیئت داوران مرکب از:

- ۱- استاد یا استاد راهنما *دکتر امین زور*
- ۲- استاد یا استاد مشاور *دکتر اسان*
- ۳- عضو هیئت داوران *دکتر ...*
- ۴- عضو هیئت داوران
- ۵- نماینده اداره کل تحصیلات تکمیلی در گروه *دکتر ...*

برگزار شد و با درجه *بسیار خوب* نمره *۱۶* ارزشیابی گردید.

تایید شده ۴

وزارت علوم تحقیقات و فناوری

دانشگاه تربیت معلم آذربایجان

دانشکده الهیات

گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی

پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد

رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

موضوع:

بررسی حرمت رشوه از منظر فقه امامیه و حنفیه و قوانین موضوعه ایران

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر محمد امین فرد

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر مصطفی السان

پژوهشگر:

صادق زارعی

اسفند ماه ۱۳۸۹

تبریز - ایران

تقدیم به:

روح بلند پدرم، مادر عزیزم،

همسر مهربانم، فرزندان دلبندم

(سارا و تارا) و آنان که مرا علم آموختند

تشکر و قدردانی:

اکنون که با عنایت خداوند این مقطع از تحصیلات را به پایان میرسانم برخود لازم می دانم از تمام کسانی که مرا در اجرای این پایان نامه یاری رسانده اند تشکر و سپاسگذاری نمایم. به ویژه از اساتید محترم و ارجمند جناب آقایان دکتر امین فرداستاد راهنما، دکتر السان استاد مشاوی، دکتر الهامی استاد داور و دکتر جاجی پورمدیر محترم گروه فقه و حقوق اسلامی و همه اساتید محترم گروه فقه و حقوق دانشگاه تربیت معلم آذربایجان که در تمام مراحل اجرای این پایان نامه بانهایت حوصله و راهنمایی های ارزنده ای خود مرا یاری نمودند تشکر و قدردانی می کنم.

همچنین جا دارد از مهندسین محمد عسگری، جهانگیر عسگری، علی زارعی، هادی اقامرادی، علی امیری نژاد، محمد آورجه، یوسف زینی وند، دکتر مهران زینی وند و خانم ها زینب عسگری، زهرا عسگری، فاطمه زارعی نهایت تقدیر و تشکر را به عمل آورم.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
چکیده	یک
مقدمه	۱

فصل اول

۱-۱- تعریف، بیان مسأله	۳
۱-۲- اهمیت و ضرورت انجام تحقیق	۵
۱-۳- پیشینه‌ی موضوع	۶
۱-۴- سیر تاریخی بحث احکام رشوه در فقه شیعه	۷
۱-۵- پرسش‌های تحقیق و فرضیه‌ها	۹
۱-۶- روش تحقیق	۱۰
۱-۷- شرح اصطلاحات	۱۰
۱-۷-الف- رشوه	۱۰
۱-۷-الف-۱- معنای لغوی رشوه	۱۰
۱-۷-الف-۲- معنای اصطلاحی رشوه	۱۲
۱-۷-الف-۳- اقوال فقهاء در معنای رشوه	۱۴
۱-۷-ب- هدیه	۱۵

۱۵.....۱-۷-ب-۱-معنای هدیه

۱۶.....۱-۷-ب-۲-اقسام هدیه

۱۸.....۱-۷-ب-۳-فرق رشوه با هدیه

فصل دوم

۲۲.....۱-۱-ادله حرمت رشوه

۲۳.....۱-۲-الف-آیات قرآن

۲۳.....۱-۲-الف-۱-آیه اول

۲۵.....۱-۲-الف-۲-آیه دوّم

۲۷.....۱-۲-الف-۳-آیه سوّم

۲۷.....۱-۲-الف-۴-آیه چهارم

۲۸.....۱-۲-ب-سنت

۳۱.....۱-۲-ج-اجماع

۳۲.....۱-۲-د-عقل

۳۳.....۲-۲-عناصر تحقق رشوه

۳۳.....۲-۲-الف-راشی و حکم آن

۳۴.....۲-۲-الف-۱-اقوال مختلف در رابطه با رشوه دادن

۳۶.....۲-۲-ب-مرتشی و حکم گرفتن رشوه

۳۷.....۲-۲-ج-واسطه رشوه (رائش) و حکم آن

- ۲-۲-د-مال رشوه ۳۷
- ۲-۳-فلسفه حرمت رشوه ۳۹
- ۲-۴-دیدگاه فقهای شیعه در مورد حرمت رشوه ۴۰
- ۲-۴-۱- نظر شیخ طوسی ۴۰
- ۲-۴-۲- نظر محقق حلّی ۴۰
- ۲-۴-۳- نظر علامه حلّی ۴۰
- ۲-۴-۴- نظر شهید ثانی ۴۱
- ۲-۴-۵- نظر مقدس اردبیلی ۴۱
- ۲-۴-۶- نظر محقق کرکی ۴۱
- ۲-۴-۷- نظر مرحوم صاحب جواهرالکلام ۴۱
- ۲-۴-۸- نظر صاحب مفتاح الکرامه ۴۲
- ۲-۴-۹- نظر صاحب ریاض ۴۲
- ۲-۴-۱۰- نظر شیخ انصاری ۴۳
- ۲-۴-۱۱- نظر میرزا محمد حسن آشتیانی ۴۳
- ۲-۴-۱۲- نظر سیدمحمدکاظم یزدی ۴۴
- ۲-۴-۱۳- نظر امام خمینی (ره) ۴۴
- ۲-۴-۱۴- نظر آقای مکارم شیرازی ۴۴
- ۲-۵- رشوه از منظر مذهب حنفیه ۴۵

- ۵۳.....۲-۶- رشوه و بیع محاباتی.....
- ۵۳.....۲-۶-الف- قصد در معامله.....
- ۵۴.....۲-۶-ب- بیع محاباتی.....
- ۵۶.....۲-۷- جُعَل و أُجرت قاضی و رشوه.....
- ۵۶.....۲-۷-۱- معنای جُعَل.....
- ۵۷.....۲-۷-۱-الف- فرق جُعَل و جُعَاله.....
- ۵۷.....۲-۷-۱-ب- رابطه جُعَل و أُجرت.....
- ۵۷.....۲-۷-۲- اقوال فقهاء درباره‌ی جعل و اجرت قاضی.....
- ۵۸.....۲-۷-۲-۱- قول اول: جواز مطلق اخذ اجرت.....
- ۵۸.....۲-۷-۲-۲- دلایل قائلین به جواز.....
- ۶۰.....۲-۷-۲-۳- قول دوم: عدم جواز اجرت گرفتن به طور مطلق.....
- ۶۱.....۲-۷-۲-۴- قول سوم: قول به تفصیل.....
- ۶۲.....۲-۷-۲-۵- دلایل قول به تفصیل.....
- ۶۳.....۲-۷-۲-۶- اشکال محقق ثانی بر قول به تفصیل.....
- ۶۳.....۲-۸- ارتزاق قاضی.....
- ۶۴.....۲-۸-۱- تعریف رزق.....
- ۶۵.....۲-۸-۲- فرق اجرت و رزق.....
- ۶۵.....۲-۸-۳- حکم ارتزاق قاضی.....

- ۶۸-۹-۲- حرمت رشوه در امور غیر قضایی.....
- ۶۹-۱-۹-۲- دلایل عمومیت رشوه در امور غیر قضایی.....
- ۶۹-۱-۹-۲- الف- نظر علمای لغت شناس.....
- ۷۰-۱-۹-۲- ب- روایات.....
- ۷۰-۱-۹-۲- ج- نظر فقها در تعمیم حرمت رشوه به غیر قضایی.....
- ۷۲-۲-۹-۲- رشوه‌ی غیر مالی.....

فصل سوم

- ۷۵-۱-۳- رشوه و رابطه آن با قانون.....
- ۷۶-۲-۳- عناصر رشوه.....
- ۷۷-۲-۳- الف: رشاء.....
- ۸۰-۲-۳- ب: واسطه‌گری در رشوه (رایش).....
- ۸۱-۲-۳- ج- ارتشاء.....
- ۸۵-۳-۳- ضمان در رشوه.....
- ۸۶-۳-۳- الف- آیا ضمان در رشوه ضمان عقدی است یا ضمان قهری؟.....
- ۹۰- نتیجه‌گیری.....
- ۹۵- منابع و مآخذ.....

چکیده:

رشوه از مصادیق بارز فعل حرام بوده و تمام آثار نامطلوب فردی، اجتماعی، روحی و تربیتی حرام را داراست. منظور از رشوه در عرف، معنای عام و گسترده آن است که شامل رشوه در قضاوت و غیر آن می‌گردد. علماء برای بیان حرمت رشوه، به ادله اربعه استناد کرده‌اند. به دلیل ضدیت با عدل، قباحت رشوه امری عقلی است، در حرمت رشوه گرفتن هیچ اختلافی میان علماء وجود ندارد، رشوه دادن به دلیل اعانه بر گناه و کمک به مرتشی در ابطال حق و صدور حکم ناحق حرام است مگر اینکه راهی جز رشوه دادن برای حصول حق نباشد که در این فرض نیز بر رشوه‌گیرنده حرام است. روایات دال بر حرمت رشوه، علاوه بر راشی و مرتشی، واسطه رشوه را نیز مورد لعن خدا و پیامبر (ص) قرار داده‌اند که این بیانگر گناه بودن کار او و حرام بودن آن است. تصرف در مال رشوه به دلیل حرام بودن آن، تصرف عدوانی است و مال رشوه در ملکیت رشوه‌گیرنده قرار نمی‌گیرد و او قهراً ضامن است و باید آن را به صاحبش برگرداند. هر نوع معامله‌ای که به قصد رشوه صورت بگیرد، به علت ترتب اثر حرام بر آن، فاسد و باطل است. از دیگر مباحث مرتبط رشوه که در این پایان نامه به آن پرداخته شده است، جعل، اجرت و ارتزاق قاضی است. رشوه یک عنوان کلی است که در بر گیرنده عناوین رشاء (رشوه دادن)، ارتشاء (رشوه گرفتن) و واسطه‌گری در رشوه می‌شود و هر کدام از این جرایم سه گانه دارای عنصر مادی، معنوی و قانونی می‌باشند.

کلمات کلیدی: رشوه، راشی، مرتشی، جعل، ارتزاق

مقدمه:

رشوه از مهمترین موانع ایجاد عدالت اجتماعی است که موجب سستی پایه‌های اجتماعی، اقتصادی و اخلاقی جامعه می‌شود. این معضل اجتماعی اساس هر جامعه‌ای را که قانون است، نشانه گرفته و آن را از درون پوک و توخالی می‌کند و منشأ مفاسد بسیاری چون ظلم و ستم و بیدادگری، دروغ، نیرنگ، خدعه، ذلت، دزدی، غارت و تن‌پروری می‌شود. این آثار سوء رشوه هر انسان عاقل و دوراندیشی را به تعمق در رفع آن و سالم‌سازی جامعه از این بیماری خطرناک وامی‌دارد، اصولاً رشوه نوعی انحراف از قانون است که افراد سود جو و منحرف برای رسیدن به مقاصد پلیدشان با توسل به آن حرمت قانون را می‌شکنند و زمینه‌های بی‌عدالتی را با تطمیع دیگران فراهم و حقوق افراد را پایمال می‌کنند بدیهی است هر کس که پایبند به قانون باشد با رشوه مخالف است و مخالفت با رشوه قبل از اینکه یک مسئله شرعی باشد امری عقلی است، چرا که رشوه از مصادیق بارز ظلم و ستم به شمار رفته و هر عقل سلیمی قباحت آن را فطرتاً درک می‌کند و بالطبع مبارزه با چنین معضلی بر مبنای عقل استوار است. با وجود اهمیت شناخت چنین موضوعی مطالب مشخص و مدون فقهی در این زمینه اندک می‌باشد و جا دارد در این زمینه تحقیق‌های بیشتری انجام گیرد. هدف از نگارش و این پایان نامه، بررسی جوانب فقهی و حقوقی حرمت رشوه با تکیه بر فقه امامیه و حنفیه و تبیین برخی از مهمترین مباحث و جرایم رشاء، ارتشاء و واسطه‌ی رشوه (رایش) می‌باشد. در این تحقیق سعی شده است تا مطالب مربوط به رشوه به صورت مستدل و مستند مورد توجه قرار گیرد. با این امید که بتوانیم گامی در جهت شناسایی چهره زشت و پلید این عامل مخرب و ویرانگر در نظام قضایی و اداری جامعه برداریم.

فصل اوّل

مفاهیم و کلیات

۱-۱- تعریف و بیان مسأله

«رشوه» لفظی است عربی که از ریشه «ر، ش، و» گرفته شده است و به سه صورت با فتح، ضم و کسر «راء» به کار رفته است. این کلمه مفرد است و جمع آن «رُشا» یا «رِشا» (با ضم یا کسر راء) به معنای پاره و مزد می‌باشد. شهید ثانی در شرح لمعه رشوه را این گونه تعریف می‌کند: «رشوه عبارت است از اینکه قاضی مالی را از یکی از طرفین دعوا یا از هر دوی آنها یا از فرد ثالث بگیرد تا حکم صادر کند یا راهگشای بعضی از طرف حکم باشد تفاوتی نمی‌کند برای بخشنده ما به حق یا به باطل حکم کند»^۱.

یکی از حقوق دانان رشوه را چنین تعریف کرده است: «رشوه دادن مالی است به مأمور رسمی یا غیر رسمی دولتی یا بلدی به منظور انجام کاری از کارهای اداری و قضایی ولو اینکه آن کار مربوط به شغل گیرنده مال نباشد خواه مستقیم آن مال را دریافت کند یا به واسطه شخصی دیگر آن را بگیرد. شخص واسطه را در فقه (رایش) و دهنده مال را (راشی) و گیرنده مال را (مرتشی) خوانند. فرقی نمی‌کند که گیرنده مال توانایی انجام کاری را که برای آن رشوه گرفته، داشته باشد یا خیر. فرقی نمی‌کند که کاری که برای راشی باید انجام دهد، حق او (بر طبق قانون باشد) یا نه»^۲

از این تعریف نکات زیر به دست می‌آید:

۱- متعلق رشوه باید مالیت داشته باشد، یعنی چیزی باشد که در عرف عقلا در ازای آن پول پرداخت می‌شود و شارع مقدس آن را قابل تملیک و تملک بداند.

۲- دریافت رشوه هم می‌تواند از جانب مأموران رسمی دولت یعنی افراد که در استخدام دولت هستند، باشد و هم از جانب افرادی که در استخدام رسمی دولت نیستند، ولی به نحوی با دولت ارتباط دارند. مانند سربازان وظیفه.

۳- پرداخت رشوه هم می‌تواند برای انجام امور قضایی باشد و هم امور اداری. اصطلاح امور اداری دال بر آن است که لفظ رشوه علاوه بر قضاوت و امور قضایی، به امور غیر قضایی نیز مربوط است.

^۱ شهید ثانی، زین الدین، الروضه البهیة فی شرح اللمعه دمشقیه، ج ۳، ص ۷۴ و ۷۵: «و هو ما أخذه مالاً من أحدِهِما و أوّ منهُما أوّ من غیرهِما علی الحکمِ أوّ الهدیةِ إلی شیءٍ من وجوهه سِواءَ حَکَمَ لِباذِلها بحقِّ أمِّ باطلٍ»
^۲ جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ترمینولوژی حقوق، ص ۳۳۵.

۴- اخذ مال از دیگری برای انجام عمل غیر قانونی، چه اصل عمل غیر قانونی باشد و حق فرد نباشد، چه اصل عمل قانونی باشد، ولی شیوه رسیدن به آن غیر قانونی باشد، رشوه محسوب می‌شود.

۵- دریافت مستقیم یا با واسطه رشوه و توانایی یا عدم توانایی فرد در انجام عمل مورد توافق تأثیری در تغییر عنوان رشوه ندارد.

رشوه از مصادیق بارز فعل حرام است و تمام آثار نامطلوب فردی، اجتماعی، روحی و تربیتی حرام را داراست. یکی از مهمترین علل آشفستگی اجتماعی یک جامعه این است که انسان‌های آن جامعه، بتوانند با ابزاری قوانین و قواعد آن جامعه را به نفع خودشان، یا نزدیکان خود تغییر دهند و یا از شرایط بطور خاص به نفع خود استفاده کنند. در اسلام مسأله رشوه و رشوه خواری به شدت مورد تقبیح قرار گرفته است و از گناهان کبیره محسوب می‌شود. زشتی رشوه سبب می‌شود این عمل در لابلای عبارات و عناوین فریبنده‌ی دیگری مانند هدیه، تعارف، حق حساب، حق الزحمه، انعام و غیره... انجام گیرد. ولی روشن است که این تغییر نام‌ها به هیچ وجه تغییری در ماهیت آن نمی‌دهد و در هر صورت پول یا چیزی که از این طریق گرفته می‌شود حرام و نامشروع است و اسلام رشوه را در هر شکل و قیافه‌ای حرام می‌داند. امیرالمومنین علی(ع) در نامه‌ای که به امیران لشکرها می‌نویسد، یکی از دلایل هلاکت اقوام و ملت‌های سابق را رشوه خواری می‌داند و علت پیدایش آن را بد عمل کردن حاکمان و مجریان امور می‌داند و می‌فرماید: «اما بعد هلاکت و بدبختی کسانی که پیش از شما بوده‌اند به دو دلیل بوده است نخست اینکه آنها مردم را از حقشان باز داشته تا اینکه ناچار شدند حق خویش را (از طریق رشوه و راههای نادرست) خریداری کنند و دیگر اینکه آنها مردم را به باطل سوق دادند و آنها نیز پیروی کردند»^۱.

این پایان نامه بر آن است که: الف) ادله و مستندات فقهی حرمت رشوه را از منظر مذاهب شیعه و حنفیه تحلیل و بررسی کند. ب) مصادیق جدید رشوه را تبیین کند. ج) فرق رشوه را با هدیه و جعل بیان کند. د) نظر قانون را در رابطه با رشوه بیان کند.

^۱ فیض الاسلام، علی نقی، نهج البلاغه، ترجمه و شرح، انتشارات همسو، ۱۳۷۳، ص ۸۳. «أما بعد فأنما أهلك من كان قبلکم أنهم منعوا الناسَ الحقَّ فأشتروه و أخذوهم بالباطلِ فافتدوه»

۱-۲- اهمیت و ضرورت انجام تحقیق

بررسی حرمت رشوه از منظر فقه و حقوق از آن جهت ضروری است که می توان از احکام فقهی و حقوقی و دستورات اسلام برای مبارزه با معضل رشوه آگاهی پیدا کرد و با بکار بردن این احکام در جهت سالم سازی اجتماع و برقراری عدالت تلاش کرد. از آنجا که اسلام دین همه جانبه ای است، که به همه امور مردم و شئون اجتماعی آنها توجه دارد و نه تنها برای امور فردی و شخصی انسانها و رشد و تعالی و مبارزه با انحرافات فردی قوانینی دارد بلکه مهمتر از آن، برای رشد و تقویت بنیادهای انسانی در اجتماع اهمیت ویژه ای قائل است، تا جایی که خداوند در قرآن کریم هدف از بعثت پیامبران و نزول کتاب را ایجاد قسط و عدالت در اجتماع بیان فرموده است.

«لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ»^۱.

«همانا ما پیامبران خود را با ادله و معجزات فرستادیم و برایشان کتاب و میزان عدل نازل کردیم تا مردم به راستی و عدالت گرایند»^۲.

این تحقیق بر آن است که با استفاده از دلیل عقلی و نقلی، علت و حکمت حرام بودن رشوه را بیان نماید و جامعه ی اسلامی را با عواقب این عمل زشت و گناه بزرگ آشنا نماید و ضمن معرفی چالش های آن، راه های پیشگیری از رشوه خواری را تبیین کند

^۱ سوره حدید، آیه ۲۵.

^۲ ترجمه: مهدی الهی قمشه ای.

۱-۳- پیشینه‌ی موضوع:

سابقه تاریخی رشوه‌خواری به زمان تشکیل اولین دولت‌ها و ساختار دیوان سالاری در سطح جهان باز می‌گردد، با پیدایش اولین مجموعه‌های بشری و زندگی اجتماعی این نوع زندگی با در کنار هم قرار گرفتن انسانها سبب تزاخم حقوق و نزاع بر سر منافع آنها گردید و مراجعه به افراد ثالث زمینه را برای بروز رشوه‌خواری فراهم آورد. و هر یک از طرفین برای اینکه حتماً به نتیجه مطلوب خود برسند راههای فرعی دیگری غیر از ارائه سند و شواهد پیش گرفتند و داوران و قضات هم به دلیل دارا بودن خصایص بشری همچون طمع، و دنیا پرستی زمینه را برای ارضای حوائج خود مناسب دیدند. از طرفی دیگر حکومت‌ها که رشوه‌خواری را مخل نظم و موجب بی‌اعتمادی مردم به حاکمیت می‌دانستند مجازات‌های بسیار سنگینی برای آنها در نظر گرفتند.

رشوه و رشوه‌خواری از دیرباز مورد توجه انسانها بوده و از جرایم و گناهان بسیار سابقه داری است که در اعماق تاریخ بشری ریشه دارد که در جوامع و ملل مختلف به عنوان یکی از معضلات و مشکلات آن دوران مطرح بوده که بیشتر دامن گیر قضات و حاکمان و مجریان امور اجرایی در همه اعصار بوده است. هر جا که نظام و حکومتی وجود داشته ردپای رشوه به چشم می‌خورد چرا که همواره تعدادی افراد سودجو برای رسیدن به مقاصدی که در خلاف مسیر قانون و حکومت است با تطمیع مقام مسئول به اهدافشان می‌رسند و یا خود مقام مسئول برای اجرای امر خلاف قانون از ارباب رجوع درخواست رشوه می‌کند با توجه به اینکه حکومت و قانون دو امر جدای از هم نیستند، بلکه کارگزاران دولت خود مجریان قانون هستند اگر کسی بخواهد به هدفی که رسیدن به آن منع قانونی دارد برسد، باید از قانون چشم‌پوشی کند، در نتیجه با توسل به رشوه و تطمیع افراد ناصالح به مقاصد غیر قانونی می‌رسد. افلاطون چند قرن قبل از میلاد مسیح، در کتاب «قوانین» رشوه را به شدت مورد تقبیح قرار داده است و کارگزاران حکومت را از آن بر حذر داشته و حتی مرتکب آن را مستوجب قتل می‌داند.^۱

ویل دورانت در کتاب «تاریخ تمدن یونان باستان» تحت عنوان امور اداری به نحوه‌ی گزینش و انتخاب مسئول اداری اشاره می‌کند و می‌گوید: «هرگاه پس از آزمایش، شخصی به این مقام رسد،

^۱ افلاطون «قوانین»، ترجمه محمدحسن لطفی، چاپ اول، تهران، ۱۳۵۴ هـ.ش، ص ۲۵۰.

سوگند یاد می کند که وظایف خود را چنانکه باید و شاید انجام دهد و اگر ارمغان پذیرفت یا رشوه گرفت باید یک مجسمه طلا به قامت یک انسان به پیشگاه خدایان هدیه کند.^۱

شاعران فارسی زبان هم در عرصه شعر و ادب به تقبیح این عمل زشت پرداخته اند مولوی در این باره می گوید: «چون دهد قاضی به دل رشوت قرار کی شناسد ظالم از مظلوم زار».^۲

۱-۴- سیر تاریخی بحث احکام رشوه در فقه شیعه:

بعد از اسلام که احادیث و روایات بسیاری در ذمّ رشوه خواری از سوی معصومین (علیهم السلام) عنوان شد علماء در زمینه آن به تحلیل و بررسی پرداختند اما در حضور معصومین (علیهم السلام) که مردم سوال های خود را با مراجعه به آنها حل می کردند ظاهراً نیاز چندانی به تألیفات گسترده احساس نمی شد.

مرحوم کلینی در کتاب کافی بعضی از این روایات را جمع آوری نموده و بعد از او شیخ صدوق در بعضی از آثار خویش مثل: (مَنْ لَا يَخْضِرُ الْفَقِيهَ، خِصَال، و عِيون اخبار الرضا) این روایات را نقل فرموده است؛ اما در این کتابها به نقل روایات اکتفاء شده و در خصوص آنها مباحثی مطرح نشده است. علمای دیگر مثل شیخ مفید و سید مرتضی به طور مختصر درباره آن مطالبی بیان نموده اند؛ مثلاً أخذ و اجرت قاضی را ذکر کردند، ولی مستقیماً به بحث رشوه نپرداخته اند.

با ظهور عالم جلیل القدر جهان تشیع، شیخ طوسی، موضوعات مختلفی در مورد رشوه طرح و مورد نقد و بررسی قرار گرفت. شیخ طوسی برای اولین بار بحث جامع و گسترده ای را درباره رشوه و ارتشای قاضی و عامل مسلمین مطرح و به حکم رشوه برای تحصیل حق، اشاره نمود که قبلاً در کتابهای دیگر و حتی در روایات، مذکور نبود. همچنین موضوعات مرتبط با رشوه، مثل ارتزاق و اجرت و هدیه قاضی و ملاک تشخیص نوع حرام از جایز را عنوان نموده است، تا جایی که عموماً علمای بعد از او تا قرون متمادی همین مباحث را مورد نقد و بررسی قرار داده اند. همچنین علمایی چون محقق حلّی و علامه حلّی و شهیدین نیز در کتابهای مختلف خود، حول همان محور به

^۱ ویل دورانت «تاریخ تمدن یونان»، ترجمه آریان پور و مجتبابی و پیرنظر، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۶۵ چاپ اول، ج ۲، ص ۲۹۱.

^۲ مولوی، جلال الدین محمدبن محمد، به تصحیح عبدالکریم سروش، مثنوی معنوی، شرکت انتشارات فرهنگی، ۱۳۸۰ هـ.ش، چاپ ۶، ج ۱، ص ۱۹.

بحث پرداخته اند تا اینکه محقق کرکی (ثانی) صاحب جامع المقاصد بحث جامع تری را در این زمینه مطرح نموده و رشوه قاضی را به معنای جُعل دانسته است که البته این معنا مأخوذ از «قاموس المحيط» فیروزآبادی بوده که مورد پذیرش این عالم بزرگ قرار گرفته است ظاهراً او برای اولین بار عقل را به عنوان یکی از ادله حرمت رشوه عنوان نمود. بعد از آنها مرحوم مقدس اردبیلی در کتاب «مجمع الفوائد و البرهان» درباره آن به بعضی از اقوال علماء اشاره کرده و بحث نسبتاً جامعی درباره رشوه، اجرت، ارتزاق و هدیه قاضی مطرح نموده است. بعد از ایشان صاحب ریاض آن را به اختصار عنوان کرد، ولی صاحب مفتاح الکرامه به طور تحلیلی، هر یک از مباحث طرح شده درباره رشوه را مورد نقد قرار داده و به بعضی از اقوال علماء از جمله محقق ثانی و دلایل آنها اشکال نموده و فروعاتی را بر این موضوع افزوده است.

فقیهی که بیش از همه در بررسی همه‌جانبه این موضوع سهیم است، مرحوم صاحب‌جواهر (ره) است که به طور مبسوط و جامع به بررسی موضوع رشوه پرداخته و فروعات بسیاری بر آن افزوده است. ایشان برای نخستین بار مسأله رشوه قولی و فعلی را مطرح می‌کند و آنها را رشوه و یا در حکم رشوه می‌داند و به تفصیل، تعمیم رشوه در غیر حکم قاضی را مطرح کرده است. شیخ اعظم انصاری نیز چون او به نقادی اقوال علماء پرداخته و بحث مستدلی را در مورد ضمان رشوه و هدیه مطرح نمود. مرحوم سید محمد کاظم طباطبایی یزدی در «عروه الوثقی» مطالب جامع‌تر و جدیدتری را عنوان نموده و صفحاتی از این کتاب ارزشمند را به این موضوع و ملحقات آن اختصاص داده است که از جمله آن: «شک در حرمت هدیه» و «خمس و زکات به قصد رشوه» است.^۱

۱ دادوئی دریکنده، حمیدرضا، رشوه و احکام آن در فقه اسلامی، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم،

۱-۵- پرسش‌های تحقیق و فرضیه‌ها:

برای به دست آوردن نظر شارع مقدس درباره رشوه و تطبیق بین فقه امامیه و حنفیه و جایگاه آن در قوانین موضوعه بررسی منابع فقه و حقوق اسلامی ضروری است تا معلوم گردد که:

دلیل حرمت رشوه چیست؟ آیا رشوه از منظر فقه امامیه و حنفیه مطلقاً حرام است یا در این مورد تفصیل‌هایی وجود دارد بعضی موارد جایز دانسته شده است؟

آیا جُعَل و ارتزاق حاکم از بیت‌المال، حکم رشوه دارند؟

نظر قانون در برخورد با این معضل چیست؟

فرضیه‌ها:

۱- رشوه از منظر ادله اربعه حرام است.

۲- رشوه از منظر فقه امامیه و حنفیه حرام است، ولی اگر تنها راه استحقاق حق پرداخت رشوه باشد، به شرطی که حق دیگری ضایع نشود، دریافت چنین رشوه‌ای بر گیرنده حرام است و داخل در حرمت رشوه است و تنها حرمت از رشوه دهنده برداشته شده است

۳- جُعَل و ارتزاق حاکم از بیت‌المال رشوه نیست.

۴- رشوه از نظر قوانین موضوعه ایران، جرم محسوب می‌شود.